

Н. Б. Бурдо

СХІДНОТРИПІЛЬСЬКА ТА ЗАХІДНОТРИПІЛЬСЬКА КУЛЬТУРИ: МІФ ЧИ РЕАЛЬНІСТЬ?

Проблематика культурогенезу первісності є однією з центральних у наукових дослідженнях В. В. Отроценка. Зокрема він торкався культурогенезу та структури культурного комплексу Трипільля-Кукутень, дослідження яких набуло актуальності в останні десятиліття ХХ ст. Поява нових джерел та методів спонукає дослідників до осмислення феномену Трипільля-Кукутень на новому рівні. Помітна тенденція виділення замість структурних підрозділів культурної спільності окремих археологічних культур. На рубежі ХХ—ХХІ ст. у вітчизняному трипільствознавстві набула поширення концепція, що передбачає бінарну схему розподілу трипільської культури на «східнотрипільську» та «західнотрипільську» культури. Втім, подібна новація не виглядає достатньо обґрунтованою як на рівні методичних засад, так і на рівні формального аналізу конкретних матеріалів. З'ясування реальної структури культурного комплексу Трипільля-Кукутень показує її багатогранність і доводить штучність розподілу його трипільської частини на дві археологічні культури.

Ключові слова: культурогенез, культурний комплекс Трипільля-Кукутень (Трипільля-Кукутень), трипільська культура, структура культури, східнотрипільська, західнотрипільська культури.

У археології знайдеться чимало випадків, коли дослідники розділяли раніше виділені археологічні культури на декілька, а траплялося, що об'єднували виокремлені. Історія вивчення культурного комплексу Кукутень-Трипільля демонструє непоодинокі подібні події, чого варте лише виділення в ньому за майже 140 років досліджень багато локальних варіантів та типів для різних етапів розвитку. Свого часу нами теж було віддано певну данину цьому захопливому процесу. Цей нарис присвячений темі «східнотрипільської» та «західнотрипільської»

культур, які нині на слуху, спробі з'ясування відповідності гучних назв реальним фактам та матеріалам.

Історіографія бінарної структури Трипільля-Кукутень. Чи не найпопулярнішою і досі є «бінарна» структура поділу культури на східну та західну частини. Витоки її знаходимо у наукових дискусіях початку ХХ ст., тому сучасні побудови на цю тему мають досить глибоке коріння, про яке спробуємо нагадати у коротенькому історіографічному огляді.

Ще наприкінці 1920-х рр. Г. Чайлд (Childe 1929) запропонував розділити культуру, яку ми тепер називаємо Трипільля-Кукутень, на три області, одна з яких — з керамікою із заглибленим декором — була ним локалізована на сході.

О. Кандиба приблизно в той самий час доводив, що структура культури неолітичної мальованої кераміки (Трипільля-Кукутень) не може бути зведена до трьох угруповань, а є набагато складнішою. У своїй докторській дисертації він досліджував зокрема й кераміку з прокресленим декором з наддністрянських поселень (за нинішньою періодизацією — етапів VI/II—VII Трипільля), одна із тодішніх назв — «культура галицької мальованої кераміки», та порівнював її з такою ж категорією кераміки із Середньої Наддніпряниці. По тому О. Кандиба дійшов висновку, що традиція заглибленого декору тривала на Дніпрі довше, ніж на Дністрі. На його думку певний час культура мальованої кераміки була єдиною на просторі від Трансильванії до Дніпра, а ядром її була кераміка з розписом та з прокресленим декором (Кандиба 2007, с. 63, 103).

Вперше ідея бінарної структури Трипільля-Кукутень була висловлена В. М. Даниленком.

Наприкінці 1950-х рр. він наполягав на існуванні різних генетичних складових ранньотрипільської культури східного та західного регіонів (Даниленко 1957), згодом ідея була розвинена у його подальших дослідженнях (Даниленко 1969; 1974). В. М. Даниленко окреслив два великих регіони для культурного комплексу Трипільля-Кукутеня-Аріушд: «східний», розташований на схід від Південного Бугу, і «західний» — на захід від Дністра, у який входили дністровський басейн, Румунська Молдова і Східна Трансильванія.

У межах цих регіонів, на його думку, з самого початку їх розвитку культура формувалася на принципово різних субстратних компонентах. Найдавніші поселення західного регіону виникли під впливом неоліту південного заходу Європи, і навіть «малоазійського компонента». У східному регіоні формування Трипільля відбувалося на основі буго-дністровської культури. Згідно з В. М. Даниленком, «кристалізація трипільської культури і її подальший розвиток, викликані виникненням ряду локальних етнокультурних течій, були складним процесом», а культура весь час перебувала в безперервному розвитку, якому сприяли різноманітні сили і різного спрямування етнокультурні перегруповування, хоча головна лінія етнокультурного розвитку залишалася незмінною (Даниленко 1974, с. 18—20).

З наведеної цитати очевидно також, що В. М. Даниленко розглядав культурні особливості східного та західного регіонів Трипільля-Кукутеня як певні локальні особливості єдиного культурного комплексу, а не як дві самостійні культури. В. Н. Даниленко запропонував ототожнювати східний регіон Трипільля з пам'ятками, для яких характерні керамічні ансамблі із заглибленою орнаментациєю, а західний — з розписною¹.

Т. Г. Мовша активно розробляла ідею В. М. Даниленка стосовно існування «східного» і «західного» ареалів Трипільля. На думку дослідниці, починаючи з середнього етапу трипільської культури, складаються дві великі культурно-історичні області, одна з яких відповідає ареалу поширення мальованої кераміки, а інша — виробів з поглибленим декором. Згодом відбувається диференціація кожної з областей на локальні групи (Мовша 1972, с. 3—5, 21). Надалі Т. Г. Мовша запропонувала виділити «дві лінії — трипільську і кукутенську в трипільській етнокультурній області», вказуючи на відмінність у матеріалах, розміщених на захід і схід від Дністра, а особливо на Південному Бугу. Пам'ятки генетичної «лінії Трипільля» (з заглибленим декором) і «лінії Кукутеня» (з розписом) розміщувалися в суміжних

регіонах, розвивалися паралельно, а їхні традиції впливали одна на одну. Т. Г. Мовша звернула також увагу на існування локальних груп пам'яток, у матеріалах яких присутні елементи обох «ліній». На її погляд, на Дністрі спостерігалось суміжне розташування поселень різних ліній: «трипільської» з заглибленим декором та «кукутенської» з розписним. Тобто, дві культурно-етнічні області — трипільська і кукутенська — локалізовані у певних районах, але відзначається і взаємопроникнення їх племен (Мовша 1975, с. 69—71).

В. Я. Сорокін виділяв у культурно-історичній спільності Кукутеня-Трипільля два великих ареали: західний в Карпато-Дністровському районі — кукутенський (розписна кераміка) і східний — в басейнах Південного Бугу і Дніпра — трипільський (заглиблений орнамент; Сорокін 1990, с. 94—95).

С. О. Гусев вважав, що поширення розписної кераміки Кукутеня А пов'язане з оформленням двох ареалів, двох генетичних ліній західної (розпис) і східної (заглиблений декор) і у контексті їх взаємодії розглядав специфіку розвитку Трипільля-Кукутеня на Середньому Побужжі (Гусев 1995, с. 238—254).

О. В. Цвек присвятила вивченню трипільських пам'яток буго-дніпровського, тобто східного, регіону майже пів століття. Погляди дослідниці на структуру Трипільля пройшли тривалу еволюцію: від виділення «східної області трипільської культури» (Цвек 1975, с. 51) чи «східного ареалу трипільської культури» (Цвек 1980), до «східнотрипільської культури трипільсько-кукутенської спільності» (Цвек 1989) або «східнотрипільської культури, яка належала до кукутенсько-трипільської мегаспільності» (Цвек 2003, с. 175; 2006, с. 3; 2012, с. 225).

В. В. Отрошенко характеризував Трипільля-Кукутеня як культурно-історичну спільність, в якій виділяє західну кукутенську та східну трипільську лінії розвитку. Усатівські та софіївські пам'ятки, синхронні пізньому етапу Трипільля, дослідник слушно виділив у окремі культури (Залізник (ред.). 2005, с. 108—110).

Відкриття вітчизняних дослідників трипільської культури другої половини ХХ ст. показали схематичність уявлень стосовно культурного розподілу пам'яток у відповідності з поділом на «східний» та «західний» регіони. Але викладені вище погляди дослідників дозволяють зробити висновок про реальність двох великих угруповань Трипільля-Кукутеня, відмінних за способом орнаментациі кераміки. Втім очевидно, що реальна структура культурної спільності в цілому, як й власне його трипільської частини, була набагато складнішою та не може відповідати простій бінарній моделі, незалежно від пропонуваніх назв її складових — «ареал», «лінія», «культура» тощо.

«Східнотрипільська» культура. Термін «східнотрипільська культура» (СТК) запропо-

1. Докладніше погляди В. М. Даниленко на різні джерела формування Трипільля викладено: Бурдо 2012, с. 10—11.

нувала О. В. Цвек (Цвек 2004). Звернемося до основних положень щодо виділення СТК, викладених у працях дослідниці. На її думку, Кукутень-Трипілля — «мегаспільність», це неоднорідне утворення, що складається з двох крупних спільностей кукутенської та трипільської, які розпадаються на ряд культур, що мають деякі спільні корені походження та риси матеріальної культури, але шляхи їх розвитку та історичні долі були різними.

Населення західного та східного регіонів трипільської спільності мало різні етнографічні риси при наявності спільних ознак, що їх об'єднують. Кожна зі спільностей розпадається на ряд культур чи локальних варіантів, типів пам'яток. Еволюція від раннього до середнього Трипілля на території східного ареалу проходила спокійніше, ніж у західному. Тут тривалий час зберігалися прекукутенські традиції і зароджується нове культурне явище — трипільська спільність, відмінна від Кукутеня, але синхронна. Вона займає територію від Дністра до Дніпра. Початкова територія ЗТК — Середній Дністер. Вона виникла на основі Прекукутеня під впливом сусідньої кукутенської культури. Трипільська спільність складається з двох культур СТК та ЗТК, що мали спільну генетичну підоснову, але різнилися за етнографічними ознаками. Назва «східнотрипільська» дозволяє визначити її географічне положення у трипільській спільності та відділити пам'ятки, що її складають, від західнотрипільських (Цвек 2012, с. 225—229).

Хронологічні рамки СТК — 4600—3200 рр. до н. е., з початку етапу VI до фіналу етапу СІ Трипілля. О. В. Цвек сформулювала ознаки, що поєднують СТК:

- спільність походження;
- ідеологічні уявлення;
- традиції в господарстві;
- традиції у виробництві, особливо керамічному, яке понад 1500 років зберігало традицію оформлення кераміки заглибленим декором.

Саме подібне оздоблення кераміки виступає етнографічною своєрідністю СТК. При здійсненні ритуалів населення СТК майже зовсім не вживало антропоморфну пластику. Є відмінності в побудові будівництва та плануванні поселень (Цвек 2004, с. 507—508).

На думку О. В. Цвек, СТК та ЗТК упродовж багатьох віків взаємодіяли, причому якщо початкові періоди цієї взаємодії «були мирні, то згодом перетворилися на конфліктні, військові, що й викликало проникнення племен ЗТК на територію СТК» (Цвек 2012, с. 227). Зауважимо, що теза про військові конфлікти між угрупованнями Трипілля-Кукутень з різними керамічними традиціями абсолютно нічим не обґрунтована.

Концепцію СТК активно підтримував Е. В. Овчинников. Він підкреслював, що СТК пройшла «своєрідний шлях розвитку» (Овчинников

2012, с. 115), у чому вбачав підтвердження досліджень Вл. Думітреску та В. М. Даниленка. Втім, сам В. М. Даниленко свого часу констатував особливості розвитку Трипілля у східному регіоні.

До речі, на відміну від О. В. Цвек, він вважав, що трипільська культура східного та західного регіонів формувалася на різних генетичних основах, але він ніколи не виділяв у зв'язку з цим окремої культури східного регіону, а, навпаки, вважав, що Трипілля-Кукутень формувалася на основі різних субстратів. На думку В. М. Даниленка «кристалізація трипольской культуры и ее дальнейшее развитие, вызванные возникновением ряда локальных этнокультурных течений, были сложным процессом». Трипільська культура весь час перебувала у стані безперервного розвитку, якому сприяли різного напрямку етнокультурні перегруповання, але «главная линия этнокультурного развития оставалась неизменной» (Даниленко 1974, с. 18—20). Отже, з наведеної цитати ніяк не випливає підтвердження ідеї про особливу СТК. Щодо Вл. Думітреску, то у згаданій Е. В. Овчинниковим статті, цей дослідник доводить особливість шляхів розвитку двох споріднених культур: Кукутень та Трипілля.

Західнотрипільська культура. Термін західнотрипільська культура (ЗТК) з'явився значно пізніше і, на наш погляд, як антитеза СТК. Аргументи стосовно виділення нової культури було сформульовано С. М. Рижовим практично у одному абзаці. За цим визначенням ЗТК об'єднує поселення з розписною керамікою на території Правобережної України та Північної Молдови (Рижов 2007, с. 448).

На думку дослідника, розбіжності в культурі населення західного та східного регіонів Трипілля-Кукутень спричинені розселенням на фінальному етапі Трипілля VI у східному напрямку, тобто на «східнотрипільську» територію громад із розписним посудом (кукутенської традиції). Відрив від «корінних земель» призвів до того, що «прийшло населення згодом набуло характерних рис господарства та побуту, що були істотно відмінні і від східнотрипільських, і від кукутенських ознак». З цього випливало, що Трипілля-Кукутень — культурна спільність, що складалася з культури Кукутень, СТК та ЗТК.

Локально-хронологічні групи з розписною керамікою С. М. Рижов визначив як «ланки» ЗТК. Дослідник вбачав різницю у таких ознаках, як:

- топографія й планування поселень;
- архітектура будівель;
- керамічний комплекс;
- типи антропоморфної пластики;
- напрямки взаємовпливів, шляхи еволюції,
- історична доля (Рижов 2007, с. 449—467).

Запропоновані С. М. Рижовим конкретні ознаки для культурної диференціації значною

Локально-хронологічні групи Трипільля VI—СІ

Етап	Група або тип з ... традицією			
	кукутенською	переважанням кукутенської	прекукутенсько-кукутенською	переважанням прекукутенської
VI	—	Dragușeni-Putinești, тип Незвисько	Rusești Nouă, Городниця-Городище, Поливанів Яр III (Дарабани, Волошково-Горби), Василівка, Jura	Борисівська, Tătărauca Nouă III (Непоротово 22, Михалково Гришівський Яр), сабатинівський
VI—VII	Заліщицька	Солонченська	Кліщівська, біликівська	Пеніжково-щербанівська
VII	Меришовська, шипинецька, ворошилівська, володимирівська, небелівська, канівська	Раковецька, середньобузька (Вербівка I і II, Кароліна)	Гарбузин-Владиславчик	Коломийщинська
СІ	Шипинецька, петренська, чечельницька, томашівська, канівська	—	—	Коломийщинська

мірою співпадають з висунутими О. В. Цвек для СТК (див. вище). Насправді ж різниця наявна лише для кераміки.

Зауважимо, що до 2007 р. С. М. Рижов не вживав у публікаціях термін «західнотрипільська культура» і розглядав локально-хронологічні групи як структурні одиниці трипільської культури. Замість терміна СТК, він говорив про «традиції східної генетичної гілки спільності Кукутен-Трипілья» (Рижов 2002, с. 26). Але пізніше дослідник розглядає певні локальні групи «західнотрипільської культури» як частини культурно-історичної спільності Аріушд-Кукутен-Трипілья (Рижов 2015, с. 162).

Термін «західнотрипільська» культура вживає не так багато дослідників, зокрема, Е. В. Овчинников. На його думку «до виділення ЗТК дозволили підійти впритул» дослідження С. М. Рижова та Т. М. Ткачука (Овчинников 2012, с. 115), при цьому одне з посилань на автореферат дисертації С. М. Рижова (Рижов 1999), яка була присвячена вивченню кераміки томашівської групи, а друге — на статтю Т. М. Ткачука про шипинецьку локально-хронологічну групу (Ткачук 2002). Зауважимо, що Т. М. Ткачук ніколи не був прихильником ідеї виділення ЗТК. ЗТК («Західне Трипілья») за визначенням Е. В. Овчинникова, виглядає дещо відмінними від визначення С. М. Рижова. Це «окрема гілка культурно-історичної спільності Кукутен-Трипілья» (Овчинников 2014, с. 189). З контексту не зрозуміло, як ЗТК співвідноситься з іншими угрупованнями у структурі Кукутен-Трипілья. Додавання до терміну «канівська група» визначення «західнотрипільської культури», по суті явища нічого не змінює і не пояснює.

Критичний огляд концепції СТК — ЗТК. Розглянемо тепер детально кожен з загальних та конкретних ознак, запропонованих О. В. Цвек та С. М. Рижовим, на підставі яких

ними було виділено СТК та ЗТК як окремі культури.

Спільна генеза. О. В. Цвек та С. М. Рижов вважають, що походження всіх локально-хронологічних груп Трипілья-Кукутен (або СТК і ЗТК) пов'язані з Прекукутен-Трипільям А. Втім, спільний генезис не може бути аргументом для розділення культурних угруповань, а навпаки, може вважатися ознакою їх єдності або спільності.

Ідеологічні уявлення були спільними для давнього хліборобського населення європейського нео-енеоліту, і це є загальноновизнаний факт. «Культ родючості», символіка змії і місяця, що на думку О. В. Цвек характерні для СТК, зафіксовано не тільки в матеріалах усіх локально-хронологічних груп Трипілья-Кукутен, але й в деяких найдавніших неолітичних культурах. Що ж до специфіки ритуальної сфери, то Трипілья-Кукутен вирізняє практика циклічного обряду залишення поселень з їх ритуальним спаленням, типова для СТК й ЗТК, а не використання у ритуальній практиці окремих артефактів (пластики).

Господарство та виробництво на різних етапах розвитку та у різних регіонах поширення Трипілья-Кукутен в цілому відповідало землеробському господарсько-культурному типу та загальному рівню енеолітичної доби. Конкретні особливості залежали не стільки від культурних традицій, загальних для епохи, але і від асортименту природних ресурсів та кліматичних умов у певний період існування культури. Можливою була певна диференціація в межах культурно-господарського типу хліборобів, зумовлена розташуванням в лісовій або лісостеповій смугах. Однак пам'ятки обох «культур» знаходимо як у лісах, так і в лісостепу.

Домобудівництво (архітектура будівель) успадкувало традиції ще ранньонеолітичного

періоду. Для поселень усіх регіонів поширення Трипільля-Кукутень від Карпат до Дніпра на етапах від Трипільля А до Трипільля СІ характерні прямокутні глиняно-дерев'яні будівлі, незалежно від того, якою керамікою користувалися їх мешканці.

Планування поселень і топографія, як і їх площа, різноманітні в цілому для поселень Трипільля-Кукутень. Розбіжності по цим параметрам пов'язані з певними хронологічними періодами та природними ареалами, особливостями місцевості, кількістю населення. Така характерна ознака як «кругове планування» поселень та їх величезна площа, простежена як для СТК, так і для ЗТК.

Антропоморфна пластика поширена в Прекукутень-Трипільлі А, з якою пов'язують генезу СТК. Але вона не типова для пам'яток буго-дніпровського межиріччя пеньожково-щербанівської локальної групи Трипільля VI—VII, де представлена поодинокими екземплярами. Втім, антропоморфні фігурки знайдено в Пеньожковому, на поселеннях борисівської групи Трипільля VI, коломиїщинської групи етапу Трипільля VII, що їх О. В. Цвек включає до СТК. Отже твердження про наявність у СТК ритуалів без застосування антропоморфної пластики можна вважати перебільшенням. Антропоморфна пластика характерна як для СТК, так і для ЗТК, а типи статуєток демонструють сталість сакральної традиції ще від неолітичної доби, а також морфологічні та стилістичні особливості, притаманні скульптурі певних локально-хронологічних угруповань (Burdo 2014).

Особливості оздоблення кераміки заглибленим або розписним декором — головна й найбільш очевидна ознака для виділення СТК та ЗТК. Втім, зведення особливостей керамічних ансамблів різних пам'яток лише до двох ознак надто спрощено представляє реальне розмаїття керамічних стилів, притаманне Трипільля-Кукутень.

Що ж до взаємовпливів, шляхів еволюції та історичної долі, які, на слушну думку С. М. Рижова, були різними для локально-хронологічних угруповань, то вони не можуть виступати у якості ознак для виділення окремих культур.

Порівняння параметрів для СТК та ЗТК, наведених О. В. Цвек та С. М. Рижовим в якості відмінних ознак «двох культур», показують збіг їх в усьому, окрім однієї важливої риси — декору певних категорій кераміки. Не торкаючись поки що суті бінарної концепції, розглянемо помітні логічні протиріччя.

Фактично єдиним достовірним критерієм для виділення «східного ареалу», «східної генетичної лінії» або, нарешті, «східнотрипільської культури», крім, зрозуміло, локалізації поселень на схід від Дністра, виступає переважання в керамічних ансамблях пам'яток кераміки із заглибленим декором.

Однак, структурна схема, запропонована О. В. Цвек, не відповідає навіть єдиному очевидному критерію, оскільки до СТК дослідниці зараховані поселення Трипільля VII Владиславчик (Цвек 2006, с. 27), Гарбузин, Гордашівка, Андріївка, Лікареве, Тростянчик (Цвек 2006, с. 74). Втім, в керамічних ансамблях цих східних за розташуванням (Буго-Дніпровське межиріччя) поселень розписна монохромна кераміка складає майже 50 % та 75 % у різних об'єктах Владиславчика (Овчинников 2012) та 60 % в Гарбузині. Тобто порушений головний принцип віднесення пам'ятки до СТК — «панування» кераміки із заглибленим декором. Цю обставину О. В. Цвек пояснює як «зміну в категорії мальованої кераміки, яка різко зросла чисельно» (Цвек 2006, с. 74—75).

При подібному підході до СТК слід зараховувати усі пам'ятки Буго-Дніпровського межиріччя (тобто «східного регіону»), де розписна кераміка «чисельно зросла», але знайдено посуд з прокресленою орнаментациєю. Власне, керамічні ансамблі перерахованих поселень Трипільля VII різняться між собою, тому й віднесені іншими дослідниками до різних локально-хронологічних груп або типів: Тростянчик до мерешовської, а Андріївка до володимирівської. На нашу думку, Владиславчик та Гарбузин утворюють своєрідний тип пам'яток Трипільля VII у буго-дніпровському межиріччі. Усі ці поселення з розписною («західнотрипільською») керамікою локалізовані глибоко у східному регіоні: в Побужжі та Буго-Дніпровському межиріччі.

С. М. Рижов взаємодію «общин» / «племен» / «населення» СТК і ЗТК розглядав у контексті просування різних локально-хронологічних груп ЗТК на схід, тобто на територію СТК. Наслідком цих міграцій («хвиль розселення») було:

- 1) витіснення СТК на схід або північний схід,
- 2) поява «синкретичних поселень» із змішаними керамічними комплексами з ознаками СТК та ЗТК, або
- 3) асиміляція СТК (Рижов 2007, с. 449—467).

До якої культури зараховувати «синкретичні» поселення дослідник при цьому не уточнив. Власне, поселення із «синкретичними» керамічними комплексами типові вже для Трипільля VI (Бурдо 2018), але трапляються й пізніше. Особливу увагу привертає розподіл категорій кераміки з різноманітною орнаментациєю по різних об'єктах, оскільки саме порівняння між керамічними ансамблями окремих споруд демонструє проблематичність подібного «культурного поділу».

Приміром, на відомому поселенні етапу Трипільля VI—II Кліщів свого часу І. І. Заєць виділив три групи жител за відсотковим співвідношення різних категорій кераміки. Відносно стабільний відсоток у двох групах жител ста-

новила кераміка типу Кукутень С — 30—33 %. Співвідношення кераміки із заглибленим декором (прокреслений та канелюри) в цих групах коливається від 46 до 52 %, тобто кераміка цієї категорії тут переважає, а розписна складає 18—21 %. Зворотня ситуація зафіксована для житла 11, де переважає розписна кераміка — 68 %, доля якої збільшилася за рахунок зменшення кераміки типу Кукутень С — 20 % та із заглибленим орнаментом — 19 % (Заец 1974, с. 194).

Таким чином, за логікою концепції бінарної структури, більшість жител Кліщева слід віднести до синкретичної культури СТК — ЗТК, а одне, відповідно, до ЗТК. На наш погляд, реальний розподіл керамічних категорій у різних житлах одного поселення свідчить проти доцільності розділення Трипільля на дві культури.

Фінал СТК та ЗТК у статті С. М. Рижова чітко не визначений, але він зауважив, що кераміка найпізніших пам'яток обох культур втрачає «головні ознаки», за якими ці культури були виділені. У лукашівській групі СТК кераміка з прокресленим декором представлена невеликою кількістю фрагментів, вона схожа на «східнотрипільську» лише формально. Зміни ж у керамічних ансамблях локальних груп ЗТК пізнього етапу Трипільля СІІ призводять до того, що головна ознака — розпис — «практично втрачена».

Локальні угруповання пізнього етапу (СІІ) С. М. Рижов розглядав, як структурні одиниці, що завершують розвиток «культури Трипільля», яка «як етнокультурне явище зникає з історичної арени». Дослідник констатував, що на етапі Трипільля СІІ зникає багато рис, притаманних попереднім етапам, зароджуються нові специфічні ознаки. Змінюється планування поселень, характер домобудівництва, морфологічні та стилістичні ознаки кераміки, характер антропоморфної пластики, з'являється невідомий раніше поховальний обряд (Рижов 2007, с. 469—467).

Якщо порівняти відмінні ознаки, задекларовані дослідниками для розділення Трипільля на СТК та ЗТК, то очевидно, що на етапі СІІ відбулися зміни, які мали дійсно кардинальний характер, бо привели до втрачання майже всіх ознак Трипільля-Кукутень. Парадокс у тому, що усі ці зміни не завадили С. М. Рижову віднести культурні угруповання, які втратили «головні ознаки Трипільля» та набули певних специфічних рис, до цієї ж культури.

Суперечливі складові бінарної концепції. За С. М. Рижовим, ЗТК охоплювала територію Правобережної України та Північної Молдови. СТК також займала частину території Правобережної України на схід від Дністра, тобто при такому визначенні території двох синхронних культур співпадають.

Вже самі назви СТК (на схід від Дністра) та ЗТК (на захід від Дністра) за географічним

принципом суперечить реальності. Зауважимо, що традиція заглибленого декору (головної ознаки СТК) пов'язана з культурою Прекукутень, формування якої відбувалося у північно-східній Трансильванії та Прикарпатській Молдові, тобто у **західному** регіоні Трипільля-Кукутень. Вже на етапі Трипільля VI на Дністрі, тобто у західному регіоні, відомі поселення з керамікою виключно із заглибленим декором, з переважанням такого декору, та з переважанням розпису. Тобто ознаки СТК присутні на пам'ятках **західного** регіону. З іншого боку, у східному регіоні починаючи з етапу Трипільля VII домінують різні локально-хронологічні групи з розписною керамікою.

Протиріччя можливо уникнути, якщо замінити поняття «східнотрипільські» терміном «прекукутенські керамічні традиції», а «західнотрипільські» — «кукутенські керамічні традиції», що відповідає б формальному визначенню прокресленого та розписного орнаменту. Отже, цілком логічно, що групи населення, яким були притаманні певні традиції, могли існувати **в будь-якій частині** території Трипільля-Кукутень.

Дослідники, які виділяють СТК та ЗТК недостатньо обґрунтовують місце цих «культур» в загальній структурі Трипільля-Кукутень. Так, на думку О. В. Цвек та С. М. Рижова СТК та ЗТК виникають наприкінці етапу Трипільля VI. За С. М. Рижовим культурна спільність Трипільля-Кукутень складалася з культур Кукутень, СТК та ЗТК. Але ж до якої з цих культур віднести Трипільля А? І чи означатиме це вилучення з культурної спільності культури Прекукутень?

Виділення ЗТК на теренах Правобережної України та Північної Молдови створило дві проблеми. Основна — як відділити пам'ятки культури Кукутень у Прикарпатській Молдові від пам'яток Північної Молдови, коли фактично у цих регіонах виділено локально-хронологічні групи поселень з розписною керамікою, які, звичайно, не враховують сучасних державних кордонів. Румунські дослідники вже зараховують до культури Кукутень (а не Трипільля) пам'ятки Північної Молдови (Lazarovici, Lazarovici, Turcanu 2009). Ще одна проблема — позиція трипільських пам'яток, що розташовані за межами Північної Молдови, наприклад типу Нові Русешти або вихватинської групи?

Ще одна проблема полягає в тому, що розподіл кераміки з прекукутенською та кукутенською традицією на «синкретичних» поселеннях, наприклад у Кліщеві, по різних житлах передбачає сумісне проживання на одному поселенні представників різних культур, що виглядає малоймовірним та не узгоджено з теорією М. Ю. Захарука про обов'язкову «моноетнічність» конкретних поселень (Захарук 1964).

Вадою концепції О. В. Цвек стала відсутність детального узгодження локальних угруповань

СТК та її культури в цілому з періодизацією Т. С. Пассек. Щодо ЗТК, то прихильники виділення цієї культури постійно оперують цією періодизацією, але не дають чіткого визначення власне ЗТК в такій схемі. Поза межами обох культур залишаються локально-хронологічні групи Трипілья СІ.

Аналіз керамічних ансамблів Трипілья. Порівняльний аналіз керамічних ансамблів Трипілья етапів від А до СІ за ознакою пануючої техніки декору дозволить простежити розвиток та трансформації керамічних традицій і виявити структурні підрозділи.

Початковий етап культурного комплексу Трипілья-Кукутень *Прекукутень* — *Трипілья А* характеризує спільність керамічних традицій від Прикарпаття до Буго-Дніпровського межиріччя. В керамічних ансамблях основна категорія — різні групи кераміки із заглибленим декором (прокреслені лінії, канелюри, штамп).

Наступний етап *Трипілья ВІ* — *Кукутень А* позначено інновацією — появою та поширенням розпису. Нова техніка оздоблення кераміки, а також різноманітність стилів заглибленої орнаменталії Трипілья ВІ (Бурдо 2018) обумовили появу численних локальних угруповань. У керамічних ансамблях поселень усіх локальних угруповань Трипілья ВІ — Кукутень А присутня кераміка із заглибленою орнаменталією прекукутенського типу. Розписну кераміку можна розглядати як кукутенську традицію, оскільки вона найбільш поширена на поселеннях Кукутень у Прикарпатській Молдові. Загалом можна констатувати, що на етапі Трипілья ВІ прекукутенські керамічні традиції характерні для усіх угруповань, але на Прикарпатті превалює розписна кераміка кукутенської традиції.

На етапі *Трипілья ВІ—VII* на зміну розмаїттю локальних угруповань приходить певна культурна консолідація і формується кілька локально-хронологічних груп: заліщицька та солонченська у Пруто-Дністровському регіоні, біликівська, пам'ятки типу Кліщів та пост-кліщівського типу в Побужжі, пеніжково-щербанівська у Буго-Дніпровському межиріччі та Середній Наддніпрянщині. В солонченській групі переважає розписна кераміка, представлена кераміка з прокресленим декором, та поодинокі фрагменти з канелюрами, а також кераміка з оздобленням, яке поєднує візерунок з прокреслених ліній зовні посудини із розписом зсередини. Поширена кераміка типу Кукутень С (Бурдо 2016), яка характерна для керамічних ансамблів усіх локальних угруповань Трипілья ВІ—VII. У середньому Побужжі на поселеннях етапу ВІ—VII кераміка із заглибленим декором представлена на поселеннях біликівського типу (Гусев 1995) та типу Кліщів (Заец 1974).

Прекукутенські керамічні традиції значною мірою збереглися у пеніжково-щербанівській

групі. Тут є кераміка з прокресленим орнаментом та з канелюрами. Розписна кераміка представлена незначною кількістю знахідок на поселеннях Буго-Дніпровського регіону (Цвек 1989). На поселеннях Середньої Наддніпрянщини розписної кераміки виявлено більше, тут нещодавно виявлене місцеве її виробництво (Видейко и др. 2019; Гошко 2019).

На етапі *Трипілья VII* в керамічних ансамблях більшості локально-хронологічних груп — раковецької, володимирівської, небелівської, середньобузької, канівської — представлена незначна кількість (не більше 3 %) кераміки прекукутенської традиції. На поселеннях типу Гарбузин переважає розписний посуд, присутня й кераміка із прокресленим декором. В поселеннях коломиїщинської групи, зокрема Коломиїщині II, кераміка із прокресленим декором переважає, а з розписом трапляється нечасто (Пассек 1949, с. 68). Пам'ятки коломиїщинської групи етапу VII, локалізовані на Середньому Дніпрі, генетично пов'язані з пеніжково-щербанівською групою і стають останнім анклавом Трипілья-Кукутень, що зберігає прекукутенські керамічні традиції.

У мерешовській, шипинецькій, петренській, чечельницькій, ворошилівській групах прекукутенські керамічні традиції не виявлено. Зауважимо, що поселення ворошилівської та канівської груп розташовані у Побужжі та Подніпров'ї, тобто на сході трипільської ойкумени.

На етапі *Трипілья СІ* орнаменталія з прокреслених ліній характерна лише для кераміки коломиїщинської та лукашівської груп Наддніпрянщини. В цій групі зафіксовано появу декору з тонких ліній, орнаментальні схеми якого відмінні від прекукутенських. Кераміка з прокресленим декором прекукутенської традиції нечисельна. У різних житлах Коломиїщини I більшість становила кераміка без орнаменталії, а кількість розписної між 17—22 % (Пассек 1949, с. 140). Аналогічна ситуація на розташованому південніше поселенні Ріпниця I. Але тут стабільно низький відсоток кераміки з прокресленим декором супроводжується великою долею (50 %) розписної кераміки в житлі 1 (Рижов 2002, с. 24—26; Рижов та ін. 2004, с. 24—65). Таким чином, коломиїщинська група на етапі Трипілья СІ скоріше зберігає кукутенські керамічні традиції, ніж прекукутенські. Більшість локально-хронологічних груп Трипілья СІ характеризує саме кераміка кукутенської традиції.

Трипілья СІ — період дезінтеграції культурного комплексу Трипілья-Кукутень. Пам'ятки з прекукутенською традицією відсутні, а частина локальних груп втрачає і кукутенські традиції.

Порівняння способів оздоблення кераміки Трипілья-Кукутень дозволяє виділити групування поселень у відповідності з прекукутенсь-

кою або кукутенською керамічними традиціями.

Порівняння керамічних ансамблів поселень різних локально-хронологічних угруповань демонструє, що локальні групи, для яких типове збереження прекукутенської керамічної традиції, пов'язані між собою генетично. Їх локалізація у східному регіоні (на схід від Наддністрянщини) відноситься до етапів Трипільля VI—VII—CI. Очевидно, що борисівська, пеніжково-щербанівська та коломийщинська локальні групи органічно пов'язані з іншими угрупованнями та є структурними одиницями Трипільля-Кукутеня.

Кукутенська керамічна традиція пов'язана з південними (Гумельниця) та західними (культури басейну р. Тиса та Трансильванія) культурними впливами. Але подальший розвиток Трипільля-Кукутеня визначали не лише ці дві традиції, але й культурно-історичні контакти з неолітичним населенням Карпато-Дунайського регіону. Різновекторні зв'язки обумовили формування специфічних особливостей локально-хронологічних угруповань, що відображають структуру культурного комплексу Трипільля-Кукутеня.

Отже, аналіз керамічної традиції дозволяє стверджувати, що бінарна схема, яка передбачає розподіл Трипільля на дві культури, виглядає уможливленою конструкцією, яка не відповідає конкретним відомостям про структуру культурного комплексу Трипільля-Кукутеня.

Висновки. Формальний аналіз певних ознак керамічних ансамблів трипільських поселень може бути підґрунтям для культурологічного підходу до археологічної культури, що запропонований В. М. Массоном. Процес культурогенезу здебільшого визначений взаємодією традицій та інновацій (Массон 1987, с. 12), що й фіксує в даному випадку керамічна традиція.

На сьогодні для Трипільля-Кукутеня різними дослідниками виділено понад 70 локально-хронологічних одиниць різного рівня. Культурну специфіку пам'яток найбільш повно відображають їх керамічні ансамблі, так як технологічні, морфологічні та стилістичні ознаки кераміки фіксують керамічні традиції, впливи і взаємозв'язки традицій різних груп населення. Виявлення угруповань поселень за подібністю їх керамічних ансамблів дозволяє встановити структуру культурного комплексу.

За слушно поміченими багатьма дослідниками відмінностями в оздобленні кераміки на різних пам'ятках Трипільля-Кукутеня стоять керамічні традиції певних культурних угруповань: локально-хронологічних груп та типів пам'яток. Саме вони і виступають структурними одиницями культурного комплексу Кукутеня-Трипільля. В той час як виділення двох культур спрощує реальну картину культурогенезу доби палеометалів.

Розділення культурного комплексу Трипільля-Кукутеня на окремі археологічні культури

до фінального його етапу СII неможливе, бо практично усі структурні одиниці виділено на основі керамічних традицій, а решта параметрів (характер домобудівництва, комплекс знарядь, сакральна традиція) єдині. Усі структурні одиниці поєднують генетичний зв'язок з культурою Прекукутеня-Трипільля А, яка демонструє усі ознаки культурного комплексу Трипільля-Кукутеня в цілому, за винятком керамічних традицій. Саме ці традиції найбільш динамічні, виступають індикатором культурної ідентичності певних груп населення та відображають структуру культурного комплексу.

Структура культурного комплексу Кукутеня-Трипільля являє собою просторово-часовий континуум, складність його обумовлена динамічними і багатогранними процесами внутрішніх трансформацій окремих підрозділів структури, взаємодії традицій та інновацій, постійними контактами між ними, переміщення конкретних груп населення, їх взаємодією з оточуючими культурними комплексами.

ЛІТЕРАТУРА

- Залізняк, Л. Л. (ред.). 2005. *Археологія України. Курс лекцій*. Київ: Либідь.
- Бурдо, Н. Б. 2011. Символіка антропоморфних посудин Олександрівської групи Трипільля А. *Матеріали по археології Северного Причорномор'я*, 12, с. 8-30.
- Бурдо, Н. Б. 2012. Етнокультурна модель Трипільля-Кукутеня. В: Отрошенко, В. В. (ред.). *Земледельці і скотоводи Древньої Європи (проблеми, нове відкриття, гіпотези. Дополненное издание)*. Київ; Санкт-Петербург, с. 14-19.
- Бурдо, Н. Б. 2016. Кераміка «типа Кукутеня С» в керамічних ансамблях культурного комплексу Кукутеня-Трипольє. *Tyragetia*, X (XXV), 1, с. 7-38.
- Бурдо, Н. Б. 2018. Структура и социальные модели культуры Кукутеня А — Триполье В1. *Stratum plus*, 2, с. 17-34.
- Гошко, Т. 2019. Изучение технологии изготовления расписной керамики с поселения Триполье. *Revista arheologică*, XV, 1, с. 132-139.
- Гусев, С. О. 1995. *Трипільська культура Середнього Побужжя рубежу IV—III тис. до н. е.* Вінниця: Антекс.
- Видейко, М., Бурдо, Н., Слесарев, Е., Видейко, М. 2019. Новые исследования эпонимного памятника трипольской культуры. *Revista arheologică*, XV, 1, с. 65-76.
- Даниленко, В. М. 1957. Дослідження неолітичних пам'яток на Південному Бузі. *Археологія*, 10, с. 36-49.
- Даниленко, В. Н. 1969. *Неолит України*. Київ: Наукова думка.
- Даниленко, В. Н. 1974. *Энеолит України*. Київ: Наукова думка.
- Захарук, Ю. М. 1964. Проблеми археологічної культури. *Археологія*, XVII, с. 12-42.
- Заец, И. И. 1974. Трипольское поселение Клищев на Южном Буге. *Советская археология*, 4, с. 180-200.
- Кандиба, О. 2007. Галицька мальована неолітична кераміка. В: Рижов, С., Рассамкін, Ю. (ред.). *Археологія*. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, с. 20-109.

Массон, В. М. 1987. Вивчення культурного процесу за археологічними матеріалами. *Археологія*, 57, с. 9-18.

Мовша, Т. Г. 1972. Періодизація і хронологія середнього та пізнього Трипілля. *Археологія*, 5, с. 3-24.

Мовша, Т. Г. 1975. Две паралельные линии в развитии трипольской этнокультурной области (этапы В1—С1). В: *Новейшие открытия советских археологов: тезисы докладов конференции*. 1. Киев: ИА АН УССР, с. 69-71.

Овчинников, Е. В. 2012. Дослідження на трипільському поселенні Владиславчик. В: Отрошенко, В. В. (ред.). *Земледельцы и скотоводы древней Европы*. Киев; Санкт-Петербург, с. 115-123.

Овчинников, Е. В. 2014. *Трипільська культура Канівського Подніпров'я*. Київ: Олег Філюк.

Пассек, Т. С. 1949. *Периодизация трипольских поселений (III—II тысячелетия до н. э.)*. Материалы и исследования по археологии ССР, 10. Москва; Ленинград: АН СССР.

Рижов, С. М. 2002. Трипільський шар поселення Ріпниця I. В: Відейко М. Ю. (ред.). *Ржищівський археодром: Археологічні дослідження та експериментальні студії 2000—2001 років*. Київ: Академперіодика, с. 19-40.

Рижов, С. М. 2007. Сучасний стан вивчення культурно-історичної спільності Кукутень-Трипілля на території України. В: Рижов, С., Рассамакін, Ю. (ред.). *Археологія*. Київ: Видавництво імені Олени Теліги, с. 437-477.

Рыжов, С. Н. 2015. Владимирская локально-хронологическая группа западно-трипольской культуры в Буго-Днепровском междуречье. В: Дяченко, О. (ред.). *Культурный комплекс Кукутень-Трипілля та його сусіди. Збірка наукових праць пам'яті Володимира Круця*. Львів: Астролябія, с. 153-166.

Рижов, С. М., Магомедов, Б. В., Шумова, В. О., Трачук, О. В. 2004. Археологічні розкопки двошарового поселення Ріпниця 1 біля м. Ржищева. В: Когур, В. П. (ред.). *Ржищівський археодром 2. Дослідження та експериментальні студії 2002—2004 років*. Київ: Пугачов, с. 54-92.

Сорокин, В. Я. 1990. К проблеме хронологии памятников среднего Триполья Молдовы. В: *Раннеземледельческие поселения-гиганты трипольской культуры на Украине. Тезисы докладов I полевого семинара. Тальянки 1990*. Тальянки; Веселый Кут; Майданецкое, с. 94-101.

Цвек, Е. В. 1975. Трипольские племена междуречья Южного Буга и Днепра и их связи с населением юго-запада Причерноморья и Закарпатья. В: *150 лет Одесскому археологическому музею АН УССР: Тезисы докладов юбилейной конференции*. Киев: Наукова думка, с. 51-52.

Цвек, Е. В. 1980. Трипольские поселения Буго-Днепровского междуречья: К вопросу о восточном ареале культуры Кукутени-Триполье. В: Артеменко, И. И. (ред.). *Первобытная археология — поиски и находки*. Киев: Наукова думка, с. 163-185.

Цвек, Е. В. 1989. Буго-днепровский вариант восточнотрипольской культуры: К проблеме выделения культуры и локальных вариантов Триполья. В: Березанская, С. С. (ред.). *Первобытная археология: Материалы и исследования*. Киев: Наукова думка, с. 106-117.

Цвек, Е. В. 2003. Некоторые аспекты взаимодействия энеолитических обществ Триполья и Степи. В: Корвін-Піотровський, О. Г. (ред.). *Трипільські поселення-гіганти. Матеріали міжнародної конференції*. Київ: Корвін-Прес, с. 175-182.

Цвек, О. В. 2004. Східнотрипільська культура. В: Відейко, М. Ю. (ред.). *Енциклопедія трипільської цивілізації*. П. Київ: Укрполіграфмедія, с. 507-508.

Цвек, О. В. 2006. *Поселення східнотрипільської культури (короткий нарис)*. Київ: ІА НАН України.

Цвек, Е. В. 2012. Восточнотрипольская культура и некоторые аспекты структуры Кукутено-Трипольской мегаобщности. В: Отрошенко, В. В. (ред.). *Земледельцы и скотоводы древней Европы*. Киев; Санкт-Петербург, с. 225-245.

Burdo, N. 2014. Anthropomorphic plastic art of Trypillia culture: dialectic of similarities and differences. In: Ursu, C.-E., Țerna, S. (eds.). *Anthropomorphism and symbolic behaviour in the Neolithic and Copper Age communities of South-Eastern Europe*. Suceava: Kari A. Ronstorfer, p. 303-364.

Childe, V. G. 1929. *The Danube, in Prehistory*. Oxford [England]: Clarendon; New York: Oxford University.

Lazarovici, C.-M., Lazarovici, G., Turcanu, S. 2009. *Cucuteni: A Great Civilization of the Prehistoric World*. Iași: Palatul Culturii.

REFERENCES

Zalizniak, L. L. (ed.). 2005. *Arkheolohiia Ukrainy. Kurs lekttsii*. Kyiv: Lybid.

Burdo, N. B. 2011. Symvolika antropomorfnikh posudyn Oleksandrivskoi hrupy Trypillia A. *Materialy po arkheologii Severnogo Prichernomoria*, 12, s. 8-30.

Burdo, N. B. 2012. Etnokulturna model Trypillia-Kukuten. In: Otroshchenko, V. V. (ed.). *Zemledeltsy i skotovody Drevnei Evropy (problemy, nove otkrytiia, gipotezy. Dopolnennoe izdanie)*. Kiev; Sankt-Peterburg, s. 14-19.

Burdo, N. B. 2016. Keramika «tipa Kukuten S» v keramicheskikh ansamblakh kulturnogo kompleksa Kukuten-Tripole. *Tyragetia*, X (XXV), 1, s. 7-38.

Burdo, N. B. 2018. Struktura i sotsialnye modeli kultury Kukuten A — Tripole BI. *Stratum plus*, 2, s. 17-34.

Goshko, T. 2019. Izuchenie tekhnologii izgotovleniia raspisnoi keramiki s poseleniia Tripole. *Revista arheologică*, XV, 1, s. 132-139.

Husiev, S. O. 1995. *Trypilska kultura Serednoho Pobuzhzhia rubezhu IV—III tys. do n. e.* Vinnytsia: Anteks.

Videiko, M., Burdo, N., Slesarev, E., Videiko, M. 2019. Novye issledovaniia eponimnogo pamiatnika tripolskoi kultury. *Arkheologică*, XV, 1, s. 65-76.

Danylenko, V. M. 1957. Doslidzhennia neolitychnykh pam'iatok na Pivdennomu Buzi. *Arkheolohiia*, 10, s. 36-49.

Danilenko, V. N. 1969. *Neolit Ukrainy*. Kiev: Naukova dumka.

Danilenko, V. N. 1974. *Eneolit Ukrainy*. Kiev: Naukova dumka.

Zakharuk, Yu. M. 1964. Problemy arkheolohichnoi kultury. *Arkheolohiia*, XVII, s. 12-42.

Zaets, I. I. 1974. Tripolskoe poselenie Klishchev na Iuzhnom Buge. *Sovetskaia arkheologiia*, 4, s. 180-200.

Kandyba, O. 2007. Halytska malovana neolitychna keramika. In: Ryzhov, S., Rassamakin, Yu. (ed.). *Arkheolohiia*. Kyiv: Vydavnytstvo imeni Oleny Telihy, s. 20-109.

Masson, V. M. 1987. Vyvchennia kulturnoho protsesu za arkheolohichnymy materialamy. *Arkheolohiia*, 57, s. 9-18.

Movsha, T. H. 1972. Periodyzatsiia i khronolohiia serednoho ta piznoho Trypillia. *Arkheolohiia*, 5, s. 3-24.

Movsha, T. G. 1975. Dve paralelne linii v razvitii tripolskoi etnokulturnoi oblasti (etapy BI—CI). In: *Noveishie otkrytiia sovetskikh arkheologov: tezisy dokladov konferentsii*. 1. Kiev: IA AN USSR, s. 69-71.

Ovchynnykov, E. V. 2012. Doslidzhennia na trypilskomu poselenni Vladyslavchuk. In: Otroshchenko, V. V. (ed.). *Zemledeltsy i skotovody drevnei Evropy*. Kiev; Sankt-Peterburg, s. 115-123.

N. B. Burdo

EAST TRYPILLIA AND WEST TRYPILLIA CULTURES: MYTH OR REALITY?

Problems of culturogenesis and structure of the cultural complex of Trypillia-Cucuteni become relevant in the last decades of the XXth century. The emergence of new sources and methods encourages researchers to understand the phenomenon of Trypillia-Cucuteni on a new level. There is a noticeable tendency to single out individual archaeological cultures instead of structural subdivisions of the cultural community at the turn of the XX—XXIth centuries. The binary scheme of the division of the Trypillia culture into the «East Trypillia» and «West Trypillia» cultures became popular in the national Trypillia studies. However, such an «innovation» is not sufficiently substantiated both at the level of methodological principles and analysis of specific materials. Elucidation of the real structure of the cultural complex of Trypillia-Cucuteni shows its versatility and proves the artificiality of its division into two archaeological cultures, which is proposed by O. V. Tsvek and S. M. Ryzhov.

The division of the Trypillia-Cucuteni cultural complex into separate archeological cultures (two or more) is impossible until its final stage CII, because almost all its structural units are selected on the basis of ceramic traditions, and the other parameters (character of house-building, tools producing, sacred tradition) are more or less the same. All structural units combine a genetic link with the Precucuteni-Trypillya A times, which demonstrates all the features of the Trypillia-Cucuteni cultural complex as a whole, with the exception of ceramic traditions. These traditions are the most dynamic, act as an indicator of the cultural identity of certain groups of the population and reflect the structure of the cultural complex.

The structure of the cultural complex Trypillia-Cucuteni is a spatio-temporal continuum, its complexity is due to dynamic and multifaceted processes of internal transformations of individual units of the structure, the interaction of traditions and innovations, constant contacts between them, the movement of specific groups, their interaction with surrounding cultural complexes. The binary concept of the «East Trypillia» and the «West Trypillia» cultures, which became too popular today, is an artificial construction and does not reflect the real structure of Trypillia Culture.

Keywords: culturogenesis, cultural complex of Cucuteni-Trypillya (Trypillia-Cucuteni), Trypillia Culture, structure of Culture, East, West Trypillia Culture.

Одержано 16.09.2020

БУРДО Наталія Борисівна, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, Інститут археології НАН України, Київ, Україна.

BURDO Nataliia B., Candidate of Historical Sciences, Senior Researcher, Institute of Archaeology, National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine.

ORCID: 0000-0003-4873-5092, e-mail: nbburdo@gmail.com.

Ovchynnykov, E. V. 2014. *Trypilska kultura Kanivskoho Podniprov'ia*. Kyiv: Oleh Filiuk.

Passek, T. S. 1949. *Periodizatsiia tripolskikh poselenii (III—II tysiacheletiia do n. e.)*. Materialy i issledovaniia po arkheologii SSR, 10. Moskva; Leningrad: AN SSSR.

Ryzhov, S. M. 2002. Trypilskyi shar poselelnia Ripnytsia I. In: Videiko M. Yu. (ed.). *Rzhyskchivskyi arkheodrom: Arkheolohichni doslidzhennia ta eksperymentalni studii 2000—2001 rokiv*. Kyiv: Akademperiodyka, s. 19-40.

Ryzhov, S. M. 2007. Suchasnyi stan vyvchennia kulturno-istorychnoi spilnosti Kukuten-Trypillya na terytorii Ukrainy. In: Ryzhov, S., Rassamakin, Yu. (ed.). *Arkheolohiia*. Kyiv: Vydavnytstvo imeni Oleny Telihy, s. 437-477.

Ryzhov, S. N. 2015. Vladimirskaia lokalno-khronologicheskaia gruppа zapadno-tripolskoi kultury v Bugo-Dneprovskom mezhdureche. In: Diachenko, O. (ed.). *Kulturnii kompleks Kukuten-Trypillya ta iogo susidi. Zbirka naukovikh prats pam'iaty Volodimira Krutsa*. Lviv: Astrolibiia, s. 153-166.

Ryzhov, S. M., Mahomedov, B. V., Shumova, V. O., Trachuk, O. V. 2004. Arkheolohichni rozkopykы dvosharovoho poselelnia Ripnytsia I bilia m. Rzhysheva. In: Kotsur, V. P. (ed.). *Rzhyskchivskyi arkheodrom 2. Doslidzhennia ta eksperymentalni studii 2002—2004 rokiv*. Kyiv: Puhachov, s. 54-92.

Sorokin, V. Ia. 1990. K probleme khronologii pamiatnikov srednego Tripolia Moldovy. In: *Rannezemledelcheskie poselelnia-giganty tripolskoi kultury na Ukraine. Tezisy dokladov I polevogo seminaru. Talianki 1990*. Talianki; Veselyi Kut; Maidanetskie, s. 94-101.

Tsvek, E. V. 1975. Tripolskie plemena mezhdurechia Iuzhnoho Buga i Dnepra i ikh svyazi s naseleniem iugo-zapada Prichernomoria i Zakarpatia. In: *150 let Odesskomu arkheologicheskomu muzeiu AN USSR: Tezisy dokladov iubileinoi konferentsii*. Kiev: Naukova dumka, s. 51-52.

Tsvek, E. V. 1980. Tripolskie poselenia Bugo-Dneprovskogo mezhdurechia: K voprosu o vostochnom areale kultury Kukuteni-Tripole. In: Artemenko, I. I. (ed.). *Pervobytnaia arkheologiia — poiski i nakhodki*. Kiev: Naukova dumka, s. 163-185.

Tsvek, E. V. 1989. Bugo-dneprovskii variant vostochnotripolskoi kultury: K probleme vydeleniia kultur i lokalnykh variantov Tripolia. In: Berezhanskaia, S. S. (ed.). *Pervobytnaia arkheologiia: Materialy i issledovaniia*. Kiev: Naukova dumka, s. 106-117.

Tsvek, E. V. 2003. Nekotorye aspekty vzaimodeistviia eneoliticheskikh obshchestv Tripolia i Stepi. In: Korvin-Piotrovskiy, O. H. (ed.). *Trypilski poselelnia-hihanty. Materialy mizhnarodnoi konferentsii*. Kyiv: Korvin-Pres, s. 175-182.

Tsvek, O. V. 2004. Skhidnotrypilska kultura. In: Videiko, M. Yu. (ed.). *Entsyklopediia trypilskoi tsyvilizatsii. II*. Kyiv: Ukrpolihrafmediia, s. 507-508.

Tsvek, O. V. 2006. *Poselennia skhidnotrypilskoi kultury (korotkyi narys)*. Kyiv: IA NAN Ukrainy.

Tsvek, E. V. 2012. Vostochnotripolskaia kultura i nekotorye aspekty struktury Kukuteni-Tripolskoi megaobshchnosti. In: Otroshchenko, V. V. (ed.). *Zemledeltsy i skotovody drevnei Evropy*. Kiev; Sankt-Peterburg, s. 225-245.

Burdo, N. 2014. Anthropomorphic plastic art of Trypillia culture: dialectic of similarities and differences. In: Ursu, C.-E., Terna, S. (eds.). *Anthropomorphism and symbolic behaviour in the Neolithic and Copper Age communities of South-Eastern Europe*. Suceava: Kari A. Ronstorfer, p. 303-364.

Childe, V. G. 1929. *The Danube, in Prehistory*. Oxford [England]: Clarendon; New York: Oxford University.

Lazarovici, C.-M., Lazarovici, G., Turcanu, S. 2009. *Cucuteni: A Great Civilization of the Prehistoric World*. Iași: Palatul Culturii.